

Széles Ágnes

ANEKDOTA ÉS REFERENCIALITÁS KEMÉNY JÁNOS ÖNÉLETÍRÁSÁBAN

Kemény János fejedelem fogságában készített önéletírásának az utóbbi időben nem sok figyelmet szenteltek az irodalomtörténészek. Magával a művel foglalkozó írások közt S. Sárdi Margitnak egy *Irodalomismeretben* megjelent dolgozatát tarthatjuk számon, melyben a szöveg műfaji előképére tesz javaslatot,¹ valamint történészek olyan megközelítéseit, amelyekben az önéletírás történeti hitelességének kérdését boncolgatják.² Mindez azért is meglepő, mivel mind az 1964-es irodalomtörténeti kézikönyv, mind pedig az emlékiratirodalmat áttekintő és rendszerező nagyobb összefoglalások a műfaj történetében határkönek számító darabként regisztrálják.³ Ennek ellenére 2006-ban az *Emlékezet és devóció a régi magyar irodalomban* címmel megrendezett kolozsvári konferencián egyetlen előadás sem foglalkozott a művel.⁴ A Kemény-szöveg körüli hallgatás oka talán Szávai Jánosnak a *Magyar emlékirók* című monográfiája lehet, mely meglehetősen elmarasztaló véleménynek ad hangot a szöveggel kapcsolatban.⁵ Szávai koncepciójában kirajzolódik a műfaj nagyívű fejlődéstörténete, Kemény negatív megítélése az ebben betöltött előfutár-szerepének tudható be. A monográfia szerzője ugyanis folyamatosan Bethlen Miklós művének erényeit kéri rajta számon, az összehasonlítás eredményeként pedig megállapítja, hogy Kemény szövegét túlértékelt a szakirodalom.⁶ A szöveg gyengéit Kemény neveltetésének felemás voltából eredezteti, melynek folytán, szerinte, szerzőnk világlátása kiforratlan, értékszemponjtjai nem egységesek s gyakran csak felületi jelenségekre korlátozódnak, a vallási háttér teljesen hiányzik nála, a nagyobb távlatok elsikkadnak, az előadott mozzanatokat nem képes hierarchizálni,

¹ S. SÁRDI Margit, *Kemény János önéletírásának műfaji mintáiról*, Irodalomismeret, 2002/5-6, 71–73.

² DEÁK Farkas, *Rövid észrevételek Kemény János önéletírásáról s az erdélyi történetirodalom egy-két kútforrásáról*, MTA, Bp., 1886; TÓTH Gábor, *Kemény János történeti szavahihetősége*, Aetas, 2006/2-3, 219–231.

³ KEMÉNY Katalin, *Erdélyi emlékirók*, Minerva, Kolozsvár, 1932; BITSKEY István, *História, emlékirat, önvallomás = Irodalom és ideológia a 16–17. században*, szerk. VARJAS Béla, Bp., Akadémiai, 1987 (*Memoria Saeculorum Hungariae*, 5), 61–90.

⁴ *Emlékezet és devóció a régi magyar irodalomban: A kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem Magyar Irodalomtudományi Tanszéke által szervezett nemzetközi konferencia előadásai (2006. május 24-27. Kolozsvár)*, szerk. BALÁZS Mihály, GÁBOR Csilla, Kolozsvár, Egyetemi Műhely Kiadó, Bolyai Társaság, 2007.

⁵ SZÁVAI János, *Magyar emlékirók*, Bp., Szépirodalmi, 1988.

⁶ *Uo.*, 75.

logikai sorba állítani, a narráció lényege különféle udvari s egyéb intrikák gyakran nehezen követhető előadása.⁷ Bár ezek mellett azt is megemlíti, hogy „tud Kemény jelenetet is írni”, és hogy „kitűnő megfigyelő, s így olykor olyan mozzanatokot idéz föl, amelyek látványosságuk mellett a szereplők figuráját is remekül megvilágítják”,⁸ ezeknek a rövid epikus egységeknek az esztétikai hozadékával nem számol. Dolgozatomban az önéletírás narratológiai-poétikai vizsgálatára teszek kísérletet, az élettörténet elbeszélését gyakran megszakító rövid történetek szerepére, a mű egészébe illeszkedésükkel nyert jelentéseikre összpontosítva.

Kemény János négy részre tagolja önéletírását: az első (A-val jelzett) rész genealógiáját tartalmazza, a második (B) „fogantatása és születése” történetét és a közelmúlt erdélyi történéseit Báthori István halálától saját udvarba állásáig. A harmadik egység (C) neveltetéséről ad képet, a szöveg nagy részét kitevő D pedig a tulajdonképpeni élettörténet, melyben már ő is cselekvő részese az eseményeknek. Az első látásra mellékesnek tűnő történetek, jellemzések, különböző megjegyzések nemcsak az élettörténet nagy narratíváját, hanem a „ki vagyok én” megválaszolásának másik műfaját, a genealógiát is átszövik.

A nemesi önreprezentáció és önlegitimáció eme műfaja ekkorra már Magyarországon is igen népszerű. Bene Sándor a műfaj történetét is felölelő Zrínyi-tanulmányában mutat rá arra, hogy a genealógiának egyszerre van reprezentációs szerepe a társadalom irányában és identitásteremtő funkciója az egyén számára. A családfa megalkotása így nem más, mint az önmagunkról való tudás genealogikus rendszerezése, egy magánmitológia kialakítása.⁹ Ez a rész már az önéletírás elején kirajzol egy képet a beszélőről, annál is inkább, mivel Kemény családja, amely saját életművének is kontextusa, nem dokumentumok alapján készült:

„Nemzetemnek eredeti és genealógiámnak leírása mostan nem derekasb célom, nem is lehetne, mostani állapotomban ahhoz szükséges leveleimtől elrekesztett lévén; annak idejében, ha úgy fog kívántatni s tetszeni, és Istentől is engedtetni, rendes formában kelletnék meglenni, kiszedegettetvén az régi levelekből.”¹⁰

A korban nem ritka a honfoglaláskori nemzetségektől való egyenesági leszármazás gondolata, ami összefügg a nemesi öskultusz sajátos múltszemléletével.¹¹ Ennek megfelelően Kemény is „az Scythiából kijött régi magyarok közül” való „Nikola nevű nevezetes embertől” eredezteti családját. Ősei közt csupa hadviselő, vitéz embert találunk, ahogy ezt nevük is bizonyítja (kemények termetre és természetre, vitézek). Néhányukra bővebben is kitér, megszakítva a felsorolás folyama-

⁷ SZÁVAI, 76–77.

⁸ SZÁVAI, 78.

⁹ BENE Sándor, *Őskeresők (A Zrínyi-családtörténet és műfaji háttere)*, ItK, 2003/1, 3–42.

¹⁰ Kemény János *önéletírása*, szöveggyongozás és jegyzetek V. WINDISCH Éva, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1986, 9.

¹¹ BÜZÁSI Enikő, *Fikció és történetiség az Esterházy-család ősgalériájában és a Trophaeum métszeteiben = Történelem – kép: Szemelvények múlt és művészet kapcsolatából Magyarországon: Vezető a Magyar Nemzeti Galéria kiállításához*, szerk. MIKÓ Árpád, SINKÓ Katalin, Bp., 2000.

tát, így például részletesen ecseteli anyai nagyapja, Tornyi Tamás vitézségét. De híresebb hősökkel is találkozhatunk: büszkén említi, hogy családjából való „amaz vitéz és hű Kemény Simon, kinek Hunyadi János vajda mellett lött emlékezetes cselekedeti és dicsíretes halála megíratott Bonfinius históriájában is”,¹² valamint, hogy anyai ágon rokona „amaz nagyerejű híres vitéz Toldi Miklós”,¹³ egy helyen pedig a „nagy Szapolyai János király”¹⁴ is az ősök sorát szaporítja. A genealógia alapján ugyanakkor nem tudnánk pontosan listázni Kemény felmenőit, sok a kitérő, ugrás az időben, elidőz viszont számos erdélyi nemesi famíliával való leányági rokonság kimutatásánál, így tulajdonképpen a jelen viszonyainak függvénye, hogy kik kerülnek be ősei közé. Hosszabb történetben írja le bátyja és öccse halálát, akik mindketten egy-egy hadjárat során vesztik életüket, az előbbibe beleszövi Pécsi Simon ugyancsak nem rövid bemutatását, melyet szükségesnek ítél a Hainburg ostrománál történtek megértéséhez.

Hivatkozott tanulmányában Bene Sándor a genealógia műfajának két, általában egymást kiegészítő típusát különíti el: a speciális nemességet dokumentumokkal adathozható, forráskritikai módszerekkel élő szövegek bizonyítják, míg az általános nemesség kimutatása mitologizáló, legendásító szövegekkel történik.¹⁵ Kemény bevallottan nem az előbbit műveli, a szöveg hagyományozódása viszont arra világít rá, hogy későbbi olvasói történeti dokumentumnak tekintik a művet.

Negyven évvel Kemény halála után, 1701-ben Szamosfalvi Mikola László kiadja Kemény János genealógiáját Kolozsváron.¹⁶ (Ismeretes egy másik, latin nyelvű kiadványa is, amely a többi erdélyi nemesi család őseinek sorát tartalmazza,¹⁷ de a Keményeknek külön könyvet szentelt.) A cím szolgál erre magyarázatul: *Régi nagy emlékezetű Kemény familia genealógiája, mely kezdetit vette a tekintetes Mikola familiából, 958. eszt: amint a levelek világosan bizonyítják.* Saját családjának ősiségét legitimálja tehát ez a szöveg, melynek értékét növeli, hogy maga Kemény az író, bár a megírás körülményeiről és a dokumentumok felhasználásának kérdéséről mintha mást mondana ez a nyomtatvány a fejedelem önéletírásának előbb idézett részéhez képest, ugyanis így folytatja a címlapon: *Melyet maga néhai boldog emlékezetű Kemény János erdélyi fejedelem írt ki, e következő formában régi leveleiből szóról szóra 1656. esztendőben gerendi kastélyában.*¹⁸ Ezután következik az önéletírásból vett szövegrész, a fentiek szellemében „átigazítva”, majd egy rövid kiegészítés az azóta eltelt évek adataival. Kemény szövegéből kisöpri a történeteket, az egyes személyekhez fűzött megjegyzéseket, személyes kom-

¹² KEMÉNY János, 10.

¹³ KEMÉNY János, 11.

¹⁴ KEMÉNY János, 11.

¹⁵ BENE, 28.

¹⁶ *Régi nagy emlékezetű Kemény familia genealógiája*, Kolozsvár, 1701. (RMK I. 1627)

¹⁷ Ladislaus MIKOLA, *Genealogia*, Kolozsvár, 1702. (RMK II. 2110).

¹⁸ Kulcsár Péter ennek alapján önálló művekként veszi fel az önéletírást és a genealógiát a történeti művek katalógusába. (*Inventarium de operibus litterariis ad res Hungaricas pertinentibus ab initiis usque ad annum 1700 – A magyar történeti irodalom lelőhelyjegyzéke a kezdetektől 1700-ig*, szerk. KULCSÁR Péter, Bp., Balassi Kiadó, 2004.)

mentárokat, hogy csak a szorosan vett névsor és az elődök társadalmi címe, státusa maradjon. Elmarad a közelebbi családtagok bemutatása (nagyapja, testvérei), a Pécsit bemutató történet, de nem találjuk Toldi Miklós említését sem, ami valószínűleg a szöveg hitelességét csökkentette volna (Kemény Simon talán Bonfininek köszönhetően kap kegyelmet). Két félmondatnyi betoldást tartalmaz a Mikola-féle szöveg (nem számítva egyszavas javításokat, beszúráásokat a névsorba, és azt, hogy a „Mikola nevű nemzetes embert” egy bizonyos Deszmetivel azonosítja): mikor a Szamosfalvi Mikolákról esik szó, kiegészíti azzal a fejedelem által írtakat, hogy „nagy dícséretűek, kik a régi királyoktól sok szép kegyelmességet vettek igaz hűségükért.” Egy másik helyen pedig egy egyes szám első személyű megjegyzéssel egészíti ki a Kemény által mondottakat a Veres família egy tagjáról: „kinnek édesatyja Veres János volt, nagy úri familia anyával egy testvér volt az édes apámmal Kemény Boldizsárral.”

A következőkben azokat a részeket vizsgálom meg közelebbről, amelyeket Mikola László kihagyott a genealógiából, és a hasonlóképpen mellékesnek ítélt digressziókat, kispikái betéteket, kommentárokat az önéletírás további részeiben, amelyek megszakítják az elbeszélés folyamatosságát.

A rövid történetek elemzéséhez Hajdú Péter anekdotakonceptióját hívom segítségül. Eszerint az anekdota a *memorable* egyszerű formájának feloldása, amely forma „kimetsz valamit a történelem, illetve a lét folyamatából, és egyszeri, önálló eseménnyé kerekíti”,¹⁹ a szöveg ezáltal tesz szert valóságteremtő referenciára.²⁰ A hitelességet biztosító egyedi eset ugyanakkor önmagán túlmutató jelentésekkel is telítődik, általános érvényre is emelkedik. Ennyiben példázatosnak is lehetne nevezni ezeket a történeteket, de csak ennyiben, az anekdota ugyanis az exemplummal ellentétben nem megerősít vagy bizonyít, hanem épp „felold valami kötöttet”, és olyan értelmezős szerkezetet alkot szöveggörnyezetével, amely inkább kibillenti az addigi jelentést, nézőpontváltást követelve.

Metaforikusan kapcsolódik a nagy narratívához a szöveg B részében helyet kapó, Ferenc doktor nevéhez köthető két betét, melyek tulajdonképpen újramondják a felvázolt szituációt egészen más megvilágításban. Az első az az anekdota, melyet az elbeszélő Báthori Zsigmond törökellenes hadjáratának előkészületei kapcsán

¹⁹ HAJDÚ Péter, *Az anekdota fogalmáról = Romantika: világkép, művészet, irodalom*, szerk. SZEGEDY-MASZÁK Mihály, HAJDÚ Péter, Bp., Osiris, 2001, 74.

²⁰ Márton László terminusa (*A kitaposott zsákutca, avagy a történelem a történetekben = MÁRTON László, Az áhítatos embergép*, Pécs, Jelenkor, 1999, 235–267.)

mond el.²¹ A háborút ellenző törökös urak kivégzését a történet egy szereplő által előadott exemplumon keresztül kommentálja egy allegóriával írva le a szituációt. Azonban, mivel a példázat egy anekdotában kap helyet, annak nézőpontját juttatja érvényre, sajátos szemszögből láttatva így a tizenöt éves háború előkészületeit. A történet ugyanakkor nem nélkülözi az éles önreflexiót, hiszen Kemény az ország első embereként mond ilyenfajta minősítést az erdélyi nagypolitikáról.

A szentencia Pellérdi Péter „tréfás udvari hopmester” és Hunyadi Ferenc („ki doctor is”, „udvari, tréfás s belső ember”) szájába van adva. Ez azért érdekes, mert ránk maradt Pellérdinek még 1596-os kiadásban egy levele, melyben az említett hadjárat egyik sikeres ütközetéről számol be. A szöveg a keresztes háborúnak meghirdetett hadjárat során készült propagandaanyagok sorába illeszkedik. Aprólékos leírást tartalmaz az indulás előkészületeiről, a nép hadba hívásáról, és főként a fejedelem csatában tanúsított mintaadó bátorságáról, mindezeket pedig ezzel a megjegyzéssel ajánlja a címzett figyelmébe: „Nagyságod igazban, sem nyilvánban senkitől nem informáltatik, bizvást meghihet Nagyságod, mert mindenütt ott voltam, sőt, urunk is elolvasta.”²² A levél lelkes írója, aki pár nappal a csata után veti papírra e sorokat, hogy mihamarabb tudósíthassa Nádasdy Ferencet a fényes győzelemről sehogy sem tűnik összeegyeztethetőnek azzal a Péllérdivel, aki az anekdota szerint Ferenc doktor távolságtartó nézőpontjával rokonszenvez. Hunyadi Ferencsel is hasonló a helyzet. A történeti munkákban ugyanis az akkori erdélyi közvéleményt és politikuskárdát megosztó török háború kérdésében őt mintha az ellenkező oldalon látnánk állást foglalni. Joseph Trausch *Chroniconja* legalábbis arról tudósít, hogy Marcello Squarcialupi és Hunyadi Ferenc 1590-ben egy nap- és holdfogyatkozás alkalmával a török birodalom végét jósolták.²³

²¹ A részletes elemzést megkönnyítendő idézzük a szövegrészt: „Hallottam egy tréfás illúziót erről, mely noha nem igen civilis, de valósággal igaz volt. Egy Pellérdi Péter nevű jeles udvari ember hopmestere lévén Báthory Zsigmondnak, és bémenvén az fejedelem az tárházban, az hopmester is véle, midőn az megöletett uraknak elhordatott kincseket mutagatná, s dicsekednék, hogy elég pénze volna már az említett hadra, és kérdené, mi tetszenék felőle Pellérdinek is, mond az tréfás udvari hopmester: Megmondhatnám ugyan tetszésemet, de felséged meg fog haragudni. Biztatván az fejedelem, hogy bizvást szólhatna, volt jelen más Ferenc doctor is, ki doctor is, de egyébiránt jó politicus, udvari, tréfás s belső ember is, nevezetes ember akkori időben, kinek sok jeles actái is voltak; vonogatván azért magát Pellérdi, igazít Ferenc doctorra, hogy mondaná sententiáját; az ilyet mondott volt az fejedelemnek: Ti, úgymond, úgy jártok, kik azt feltöttétek, mint midőn Pellérdi uram hasa üresítésére leülvén, valamely szúnyog csipni kezdené; addig míg eszében venné, jól megérzené az csipést, és dolgát végezné, csipkedhetné ugyan alsó felét Pellérdinek; de eszében vevén Pellérdi, úgy csapná tenyerével, hogy vápájában halnának alfelének az szúnyogok. Ti is elkezdhetitek: de midőn észreveszi török császár rajta csipkedésteket, úgy meg fog csapni, hogy vápájában haltok alfelének. Ez szókon az fejedelem csak elszégyenelvén magát, abbanhadta az tractát.” KEMÉNY János, 18.

²² Pellérdi Péter levele Báthory Zsigmondnak Szinán basán aratott győzelméről. Első kiadása: RMNy 785. Közli Sörös Pongrácz 1913-ban. (*A Pannonthalmi Szent Benedek Rend Főiskolájának Évkönyve*, 1913-14, 136–156.)

²³ *Chronicon Fuchsio-Lupino Oltardinum...*, I, ed. Joseph TRAUSCH, Coronae, 1847, 83. Utal rá Kruppa Tamás (KRUPPA Tamás, *A sas és a sárkányfog (Báthory Zsigmond dicsőítése) = Neolatin irodalom Eupópában és Magyarországon*, szerk. JANKOVITS László, KECSKEMÉTI Gábor, Pécs, 1996, 125.)

Szintén Ferenc doktor a főhőse az önéletírásban közvetlenül ezután következő másik anekdotának. Ebben a jeles humanista a fegyverekkel szembeni sérthetlenséget biztosító orvosság receptjéért hazamegy Brassóba, ahonnan megírja a fejedelemnek, hogy „felkereste az orvosságot, és annak receptája az, hogy legyen helyben Brassóban, és ott semminémű fegyver és lövészerszámok, akármely öregek is, Havasalföldéből meg nem sérthetik; mely receptát az az ars ekképpen svadeálván, ő ott fogja megvárni az harcnak kimenetelét, az fejedelemnek és másoknak is azont consulálja.”²⁴ Itt valami hasonlót figyelhetünk meg, mint az előző történetben: a beépített kiselbeszélésben szintén nézőpontváltás megy végbe, és az új szemszög, amely sajátos rálátást tesz lehetővé a történeti eseményekre, itt újból Ferenc doktor nevéhez kötődik. A szöveg pár sorral később visszautal erre a kitérőre, megemlítve, hogy Mihály vajda is felhagyott a hadakozással „az Ferenc doctor jocosoriumja szerént”,²⁵ ez pedig kiterjeszti a nézőpont érvényességét az anekdotán kívülre is.

Bár a történet igazságértéke egyáltalán nem lényeges abból a szempontból, hogy milyen jelentésekre tesz szert a Kemény-szövegben kontextusával kialakított értelmezős szerkezet révén, talán nem jelentéktelen, hogy Szamosközy úgy tudja, Hunyadi jelen van Gyurgyevó ostrománál, és az ott veszett törökök számáról szólva a történetíró Hunyadiat azok közé sorolja, akik „megszaporítják az numerust.”²⁶ Ezért különös az, hogy ezekben a – valószínűleg a szóbeliségből beemelt – történetekben a Kemény és Szamosközy által egyaránt csak Ferenc doktorként emlegetett Hunyadi ilyen kvázi-mitikus figuraként lép elő, aki képes egy alternatív szólam megfogalmazására a jelen politikai eseményeivel kapcsolatban. Az egy személyben „nevezetes tudós” „vidám és jádзи elméjű ember”²⁷ alakja többször felbukkan régi szövegeinkben: a tárgyalt második anekdota ugyanilyen formában szerepel a Bethlen Farkas által írt Erdély történetében,²⁸ sőt, Bod Péter Magyar Athenasában az imént idézett jelzőkön kívül ez az egyetlen „információ” személyéről.

A történetek többsége azonban metonimikusan kapcsolódik az egész művet átfogó epikus szálhoz. A fentiekből is látható, hogy ezek a kitérők éppoly fontosak, mint a kronologikusan haladó beszámoló, hiszen ezek segítségével ad képet a dolgokról. Egyszerre láttatja közletről a történéseket és teszi emblematikussá őket a kispikai betéteken keresztül. Ez teszi érdekessé Csáki menekülését a fehérvári gyűlésről, vagy a Szécsi Máriát ábrázoló részeket is. Nemcsak hírt ad az eseményekről, hanem konkrétságukban jeleníti meg őket, Csákiról például ezt jegyzi meg: „Úgy hallatott, fenekére sok kenő ment, míg meggyógyult az nyereg ellen való felsebesedésből.”²⁹ Ugyanígy a felső-magyarországi hadak menekülésé-

²⁴ KEMÉNY János, 19.

²⁵ KEMÉNY János, 20

²⁶ Szamosközy István történetíró kézirata. (*Magyar nyelvű kortársi feljegyzések Erdély múltjából*), Bp., 1991 (A Magyar Nyelvtörténet Forrásai, 2.), 33.

²⁷ BOD Péter, *Magyar Athenas*, Sepsiszentgyörgy, T3, 2003, 146–147.

²⁸ BETHLEN Farkas, *Erdély története, IV*, ford. KASZA Péter (VIII. könyv), S. VARGA Katalin (IX. könyv), jegyz. KRUPPA Tamás, Bp.–Kolozsvár, 2006.

²⁹ KEMÉNY János, 105.

nek leírása közben tett megjegyzése („Ekkor lőtt amaz emlékezetes dolog, midőn igen kedvesen megötte még böjtnapon is az sótalan lómáját Forgács Zsigmond.”³⁰) nemcsak a katonákat megtizedelő éhséget jellemzi, hanem rávilágít arra is, hogy mit gondol Kemény a katolikus előírásokról.

Nagyon erős tehát a narrátori nézőpont jelenléte ezekben a kitérőkben, a leírások sosem értéksemlegesek, a különböző események mindig egyféle értelmezésben válnak láthatóvá. Így bár direkt módon ritkán beszél magáról, az elbeszélő személye mégis kirajzolódik a szereplők bemutatásán vagy az egyes események közti ok-okozati összefüggések felfejtésén keresztül. Ez azért is fontos, mert bár egy-két szóval a színre lépő szereplők mindegyikét jellemzi, ezek a megjegyzések igen gyakran nem narratívak. Horvát Istvánról például csak annyit tudunk, hogy „részes, de igen vitéz ember”, Kamuti Farkasról pedig, hogy „igen elmés, discursivus, de természetiben rusnya, köszvényes és igen negédes, erkölcsös, kegyetlen ember vala; jó deák, olvasott és hatalmas memóriájú ember vala, folyt mint az víz az discursusa, de solida conclusiója ritkán volt.”³¹ Az viszont még szűkszavú példák-ból is kiderül, hogy a nyilvánvaló karikírozások, szélsőségek ellenpontozása, és az így egymás mellé került pozitív és negatív értékek feszültsége a leíró részekben is nézőpontváltást eredményez. Székely Mózesről például csak zárójelben említi, hogy „személyében igen vitéz és termetes, de csak parasztos ember volt, ő is fejedelemségre aspirált; több paraszt actái közt néha Toldi Istvánt, az nagy hatalmas főembert futtatta konyhájára, látni ha az étel készül.”³² Kontrasztos viszonyban áll a történettel a megfogalmazott szentencia Ferenczfinék, a császár secretáriusának bemutatása esetében, a kappanvásárlásos epizódot ugyanis így folytatja: „Egyébkor is az leveles táskában darab sajtok, hagymák, zsemlye, néhányszor szalonnadarab is egyiránt volt közösleg; de azért elmés és igen hiteles ember vala, és már harmadik császárt szolgálta azon állapotban.”³³ Petneházi István jenei kapitányt előbb „kiseded, módos, immár öreg idejű, de híres vitéz úremerként”³⁴ mutatja be, aki tiltakozik Bethlen azon parancsa ellen, hogy irányítaná a seregeket, mivel a hadaknak „nincs ordinanciájuk” végrehajtani az ő utasításait. A fejedelem válasza: „Menj el csak uram, meghisznek, mert esmérnek tégedet.” Ezt a jellemzést egészítik ki Kemény következő sorai arról, hogy hogyan jutott Petneházi Világosváranak birtokába, melyet aztán el is veszített gondviseletlensége folytán, és azt, hogy nem tudta visszaszerezni, még a török is Isten akarataként veti a szemére.

A szerző néha reflektál is történeteire, az első Ferenc doktorhoz fűződő anekdotát például „tréfás illúsióának” nevezi, mely „nem igen civilis, de valósággal igaz”,³⁵ és ehhez hasonlóan minősíti azt az epizódot, melyben Kamuti Balázs adja elő kérését a fejedelemnek a dési ostrom alkalmával: „Ez noha tréfa, de olyan álla-

³⁰ KEMÉNY János, 25.

³¹ KEMÉNY János, 74–75.

³² KEMÉNY János, 20–21.

³³ KEMÉNY János, 107.

³⁴ KEMÉNY János, 64.

³⁵ KEMÉNY János, 18.

potokban valóban observálásra való dolgok.”³⁶ Nem reflexió nélküli tehát a történetmondás, és az egyes személyekhez vagy eseményekhez fűzött anekdoták révén létrejövő nézőpontbillegetetés következménye, hogy a történetek nem válhatnak egy fölérendelt gondolat exemplumaivá, az anekdota kétarcúsága (mely saját magát is idézőjelbe teszi, mintegy mellékesként említve) megóvjá a szöveget attól, hogy didaktikus legyen.

Kemény valóban nem elmélkedik például a vallás dolgáról, de az egyes figurák bemutatásából egyértelműen kiderül, hogy nem közömbös a kérdés iránt. Majdnem az összes szóba kerülő személynek megtudjuk felekezeti hovatartozását, ezt néha összefüggésbe is hozza azok cselekedeteivel. A genealógiában jegyzi meg egy férjhez nem ment és apácává lett rokonáról, hogy „Hihető, nem igen képes személy lehetett, és desperatio fecit monialem.”³⁷ Az első feleségét inkább el sem venné, mikor megtudja, hogy katolikus hitben nevelték, és tanácsul is ezt adja: „senkinek nem tanácslom, hogy azt próbálja, különböző vallásra házasodjék: nagy lelki gyűtrellem.”³⁸ Mindemellett azonban nyilvánvaló, hogy nem a vallás alapján ítéli meg az embereket. Sem a Basák nem katolikus voltukkal vívják ki ellenszenvét, sem a Bethlen ellen haddal felvonuló Sarmasági, ki inkább „a confessiójáról való jegyzésinek”³⁹ tartalmával. A legegységesebb mindez a Pécsi Simonról szóló történetben, ahol Pécsi különböző gyalázatos tetteinek felsorolásában („melyek miatt lött sok égben-kiáltásokért, hihető, szállott reá Istennek ... ítlei!”)⁴⁰ a kancellár szombatossága nem kap helyet. Szávaival ellentétben úgy látom, hogy Keménynek azt az állítását, mely szerint a kor három nagy magyarja Bethlen Gábor, Pázmány Péter és Esterházy Miklós (az utóbbi kettő pápistaságát nem is hagyja szó nélkül) inkább a szerző toleranciájának megnyilvánulásaként kellene számon tartanunk, amelynek jegyében képes túllépni a felekezeti különbségeken, ha nemzete érdeke úgy kívánja. Ugyanitt mondatja ki Pázmánnyal azokat a sokat idézett szavakat, melyek hitelességéről vitáznak a történészek, de az, hogy az érseket teszi meg e nézet képviselőjének, jelzi a gondolat érvényességét számára.

A török-kérdésről, Erdély politikai helyzetéről tehát többször is esik szó a műben, akár egy anekdotán keresztül, akár úgy hogy felléptetett szereplők szájába adja a szavakat, akár (ilyenre is van példa, igaz, hogy itt is kommentárként⁴¹), úgy, hogy az elbeszélő maga fogalmazza meg Rákóczi György külpolitikájának kritikáját. Ez utóbbi viszont a ritkább eset, általában a rövid történetek, a közbevetett kitérők működnek a reflexió helyeiként.

Ezek ellenére (vagy éppen a vallomások beszédmod hiánya miatt) annak nyomaival szembesülünk, hogy az utókor történeti dokumentumként olvasta Kemény önéletírását. Mivel Mikola László, saját családjának ősiségét bizonyítandó, egy

³⁶ KEMÉNY János, 44.

³⁷ KEMÉNY János, 10.

³⁸ KEMÉNY János, 139.

³⁹ KEMÉNY János, 27.

⁴⁰ KEMÉNY János, 13.

⁴¹ KEMÉNY János, 73.

mozdulattal eltörli a szöveg személyességet, sajátos látásmódot hordozó nyomait, és történeti munkává nyilvánítja a genealógiát, érthető talán, hogy az erről a nyomtatványról készült kéziratos másolatra egy olyan kolligátumban bukkantunk rá, amely e szövegen kívül történeti beszámolókat tartalmaz.⁴² Ami viszont nem ilyen magától értetődő, hogy maga az önéletítés is ilyen környezetben hagyományozódik: a kolozsvári egyetemi könyvtár Ms 49-es számú kéziratóban például (hasonlóan az OSZK Fol. Hung. 618-as kéziratóhoz) együtt olvashatóak Bethlen István magyar nyelvű levelei, Bocskai magyar nyelvű végrendelete, Kátai Mihály epitaphiuma, a moldvai vajda Keményhez küldött latin nyelvű levele és az önéletírás. Valószínűleg a szöveg konkrétumokban bővelkedő, esetenként mellékesnek is tűnő adatokkal körülírt szuggesztív leírásai sem gátolták a szigorúan referenciális olvasási módot. Annyira nem, hogy – mint említettük – maguk az anekdoták is információvá minősülhettek át, mint az említett Hunyadihoz kapcsolódó történet, amely Bod Péter *Magyar Athenasában* lexikonadattá vált.

Ágnes Széles

ANECDOTE AND REFERENTIALITY IN THE AUTOBIOGRAPHY OF JÁNOS KEMÉNY

The autobiography of János Kemény is usually valued more as a historical document than as a literary text. From this perspective have posterity read both the genealogy and the narrative part of the text, both abundant in detailed descriptions and anecdotes. Contrasting these anecdotes with other historical sources reveals that most of the stories have no referential value. In my paper I made an attempt to analyze the memoir from a narratological perspective focusing on the role of the anecdotes, short epic forms and images inserted into the main thread of the autobiographical narrative. These digressions, whether epic or descriptive, always dislocate the perspective of the narration, functioning as comments, glosses to it. In consequence, we can assess that the digressions are rather indirect reflections of the narrator on the mentioned events than objective representations (often originating probably from the oral tradition), thus they require a non-referential way of reading.

⁴² OSZK Quart. Lat. 493.